

INSTRUMENTINIO POŽIŪRIO Į TEISĘ ABSOLIUTINIMAS IR JO KRITIKA

Doc. dr. Vytautas Šlapkauskas

*Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 97
Elektroninis paštas tfk@mruni.lt*

Pateikta 2006 m. kovo 01 d., parengta spausdinti 2006 m. kovo 24 d.

Santrauka. Pozityvioji teisė turėtų būti dualistinės – vertybinės ir normatyvinės – prigimties. Sumažėjus visuomenės vertybiniam jautrumui, teisėkūros subjektas gali teisę paversti bedvasiu socialinės tvarkos kūrimo techniniu instrumentu, t. y. suabsoliutinti instrumentinį požiūrį į teisę. Straipsnyje nagrinėjamas suabsoliutintas instrumentinis požiūris į teisę, jo įsivyravimo vartotojiškoje visuomenėje socialinės prielaidos ir socialiniai padariniai, tokio požiūrio raidos trukdžiai. Šiuo tyrimu siekiama atskleisti suabsoliutinto instrumentinio požiūrio į teisę išsigalėjimo visuomenėje keliamą pavojų pačios teisės socialinei reikšmei.

Teisė visada yra socialinės tvarkos kūrimo ir socialinių santykių valdymo instrumentas, kurio pagrindą sudaro du tarp savęs susiję teisės galios šaltiniai: 1) visuomenės socialinė galia (visuomenės socialinio sugyvenimo sociokultūrinė patirtis) ir 2) valstybės politinė jėga. Šie teisės galios šaltiniai turi skirtingas reikšmes: tik bendruomeniškoje visuomenėje teisės socialinė galia yra svarbesnė už valstybės politinę jėgą, todėl demokratinės valstybės politinė jėga turėtų būti derinama prie pilietinės visuomenės sociokultūrinės patirties ir siekti visuomenės moralines vertybes įtraukti į teisės turinį.

Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas Vakarų visuomenėse įsivyravo XX a. antrojoje pusėje, kai nutrūkusio teisės ir moralės ryšio sąlygomis valstybinės valdžios institucijos ėmė rimtai propaguoti modernios (techniškos) teisės, kaip plataus masto socialinio ir ekonominio planavimo įrankio, idėją: teisė dabar pripažįstama kaip politinės jėgos įgyvendinimo priemonė, valdžios įrankis. Teisės išlaisvinimas iš bet kokių bendruomeninių šaknų, kurias ji turėjo, laikoma jos, kaip tikslingo valdymo mechanizmo, išlaisvinimu. Tokios modernios teisės pranašumas visuomenėje virsta jos trūkumu – socialinės reikšmės silpnėjimu.

Pagrindinės sąvokos: instrumentinis požiūris, vartotojiškoji visuomenė, paprotinė teisė, normatyvinis pliuralizmas, teisinis pliuralizmas, žmogaus teisės, socialinė tvarka.

IŽANGA

Teisė yra dualistinės – vertybinės ir normatyvinės – prigimties. Šis tvirtinimas nesunkiai įrodomas nagrinėjant pačios socialinės tvarkos prigimtį: ji yra sąryšingai vertybinės ir normatyvinės prigimties [1, p. 389–393]. Išskiriamos dvi socialinės tvarkos atmainos: savaimiškai susiklostanti ir tikslingai kuriama tvarka. Teisė yra socialinės tvarkos funkcionavimo būdas, tačiau tik pirmuoju atveju savaime susiklosto sąryšinga, vertybinė ir normatyvinė teisės prigimtis. Kitu atveju šios vienybės turi sąmoningai siekti teisėkūros subjektas, bet nebūtinai. Tai lemia visuomenės vertybinio jautrumo būklę ir visuomenės elito moralinės atsakomybės sampratą.

Susiklosčiusi visuomenės vertybinio jautrumo krizė yra socialinio solidarumo nykimo ženklas, kuris neišvengiamai paveikia teisės socialinės reikšmės raidą jos nuvertėjimo linkme. Galima daryti prielaidą, kad suma-

žėjus visuomenės vertybiniam jautrumui teisėkūros subjektas gali teisę paversti bedvasiu socialinės tvarkos kūrimo techniniu instrumentu, jeigu visuomenės elitas nepriima moralinės atsakomybės už tautą. Tada teisės socialinės reikšmės nykimas gali visuomenėje sukelti ilgalaikius neigiamus socialinius padarinius, pavyzdžiui, pasitikėjimo socialinėmis institucijomis silpnėjimą ir teisinio nihilizmo išsigalėjimą.

Šiuolaikinės Vakarų visuomenės raidoje ypač ryškus nerimą keliantis paradoksas: žmogaus teisės yra visuotinai pripažintas teisėkūros ir teisės įgyvendinimo vertybinis pagrindas, kita vertus, įvairių lygių socialiniuose dariniuose išsivirtina teisinis nihilizmas. Teisinis nihilizmas yra ne tik šiuolaikinei Lietuvos visuomenei būdingas bruožas [2, p. 19–30]. Teisinio nihilizmo išsigalėjimas šiuolaikinėse Vakarų visuomenėse susijęs su žmogaus teisių absoliutinimu. Žmogaus teisių ir laisvių absoliutinimas (pavyzdžiui, informavimo laisvės, so-

ciekonominių, seksualinių mažumų ir kitų teisių) yra ne tik Vakarų visuomenių vertybinės krizės padarinys, bet ir tampa socialiniu veiksniu, verčiančiu nepasitikėti teise kaip savaimine vertybe, ypač terorizmo prevencijos ir religinės tolerancijos stokos (nėra jokios būtinybės vaizduoti pranašą Mahometą, ir dar pašiepiamai) kontekste.

Teisė yra vertybė tiek, kiek ji ikūnija kitas svarbiausias socialines vertybes. Ar susimąstoma, kad kurios nors socialinės grupės, ypač įtakingos, savo „savi-raiškos bandymų“ gynimas žmogaus teisių absoliutinimo požiūriu veda prie priešybės – pačių žmogaus teisių neigimo? „Mat teisė, <...>, padeda žmogui tapti žmogumi ne kaip biologinei rūšiai, o kaip socialinei būtybei, sugebančiai būti ne tik savaime, bet ir kartu su kitais. Žmogus yra ne tas, kas jis yra pats savaime, bet kas jis yra artimui. Šią žmogaus visuomeninimo misiją teisė atlieka įpareigodama kiekvieną asmenį elgtis pagal subjektinių teisių ir pareigų vienovę“ [3, p. 57].

Šio tyrimo objektas – suabsoliutintas instrumentinis požiūris į teisę: jo samprata, išivyravimo vartotojiškoje visuomenėje socialinės prielaidos ir socialiniai padariniai, šio požiūrio raidos barjerai. Šiuo tyrimu siekiama atskleisti suabsoliutinto instrumentinio požiūrio į teisę išgalėjimo keliamą pavojų pačios pozityviosios teisės socialinei reikšmei.

INSTRUMENTINIO POŽIŪRIO Į TEISĘ ABSOLIUTINIMO SAMPRATA

Instrumentinis požiūris į teisę – tai šiuolaikinės vartotojiškos visuomenės teisės samprata, kuri pabrėžia kūrimą teisės, atskirtos nuo socialinės moralės: 1) pozityvios teisės lygiu įteisinti ir įgyvendinti valstybės valią; 2) subjektinės teisės lygiu patenkinti individualius poreikius, grindžiamus išlaidų mažinimu ir pelno didinimu. Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas Vakarų visuomenėse išivyravo nuo XX a. septintojo dešimtmečio pabaigos, kai reikėjo neutralizuoti prasidėjusio ekonominio augimo stabilizavimosi ir perėjimo į sąstingį sukeltos socialines problemas žmogaus teisių realaus įgyvendinimo sąlygomis. Susiklostė paradoksali socialinė situacija: žmogaus teisių ir laisvių realaus įgyvendinimo praktika virto vakarietiškos teisinės sistemos kūrimo vertybiniu kriterijumi, nekeliančiu socialinės būtinybės specialiai jį ginti teisinėmis priemonėmis; kita vertus, ekonominio augimo stabilizavimas ir perėjimas į sąstingį sukėlė socialinių problemų, kurių nepajėgė įveikti liberalioji socialinė politika. Siekdama išlaikyti aukštą socialinį pasitikėjimą valdžios institucijomis, valstybė ėmė propaguoti socialinės moralės atžvilgiu neutralią – modernią (techniškąją) – teisę, kuri išreiškia instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimą.

Liberalioji socialinė politika buvo propaguojama XX a. šeštajame dešimtmetyje ir iš dalies septintajame dešimtmetyje, kai ekonomikos augimo ir žmogaus socialinės raidos galimybių didėjimo kontekste stiprėjo socialinis pasitikėjimas valdžios institucijomis ir gyvenimo kokybės perspektyvomis. Būtent žmogaus socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių apsaugos didėjimas

ir moralės bei religijos socialinio vaidmens silpnėjimas visuomenėje suponavo palankų socialinį kontekstą formuoti vartotojiškai visuomenei. Šiame kontekste Vakarų pasaulio valstybių galia išaugo tiek, kad jos ėmė propaguoti modernios (techniškos) teisės, kaip plataus masto socialinio ir ekonominio planavimo įrankio, idėją: „teisė dabar pripažįstama kaip galios įgyvendinimo priemonė, valdžios įrankis“ [4, p. 64].

XX a. antroje pusėje Vakarų valstybių ekonomikos augimą laipsniškai pakeitė jos perėjimas į stiprėjantį sąstingį [5, p. 52]. Tai lėmė dviejų globalių reiškių – nuo XX a. šeštojo dešimtmečio vidurio išsivysčiusiose Vakarų visuomenėse prasidėjusio perėjimo iš pramoninės eros į informacinę epochą ir dešimtmečiu vėliau prasidėjusio 50–60 metų trukmės Kondratjevo ciklo – persiklojimas. Kondratjevo ciklas pasireiškia pagrindinių pelno šaltinių perėjimu iš gamybos srities į finansų sritį ir atgal. Tai reiškia, kad pelno gamybos srityje mažėjimas verčia stambius verslininkus perkelti savo aktyvumą į spekuliacinio finansais sritį, o gamybos procesus – į tas valstybes, kuriose darbo jėga yra pigesnė ir valdymo efektyvumo kėlimui galima skirti santykinai mažiau papildomų investicijų. Sumažėjęs darbo jėgos poreikis suponuoja aštrią kapitalo kaupimo šalių, siekiančių nedarbo problemą sušvelninti įmanomu laipsniu kaimynių sąskaita konkurenciją [5, p. 71–72]. F. Fukujama pabrėžia, kad perėjimas į informacinę epochą labai pablogino socialinį gyvenimą [6, p. 13–14].

Šiomis socialinėmis sąlygomis teisės pavertimą vien technine taisykle bandoma pateisinti būtinybe skatinti valstybės ekonominės galios augimą ir apsaugoti visuomenės narių turimas socialines garantijas. Septintojo dešimtmečio pabaigoje socialinė politika „sukeldavo tiek pat naujų problemų, kiek jų pavykdavo išspręsti. Liberalioji socialinė politika silpnino šeimos, etninius ir bendruomeninius ryšius, griovė darbo etiką. Lygybės siekis problemų sprendimą tik sunkino, o liberalusis įsitikinimas, kad kiekviena problema turi savo politinį sprendimą, pasirodė realiai neįgyvendinamas“ [7, p.155].

Kai teisė laikoma tik valstybės politinės jėgos įrankiu, kartu ji laikoma nepriklausoma nuo kitų socialinio reguliavimo sistemų, ypač nuo moralės ir papročių paramos. Daugiau nebemanoma, kad teisė veiksminga dėl jos dermės su tautos papročiais. Teigiama priešingai: teisės veiksmingumas kyla iš politinės jėgos koncentracijos. Moderni teisinė sistema suprantama kaip ypatingas valdžios galios mechanizmų rinkinys, naudojantis racionaliai išplėtotą teisinę doktriną, kurią kuria, aiškina ir taiko specializuotos valstybės teisinės įstaigos. Teisės (kaip valstybės įstaigų taikomos normos sprendimams priimti) ir moralės (kaip plačiojoje visuomenėje faktiškai egzistuojantys mąstymo ir elgesio modeliai) ryšiai žmonių sąmonėje, atrodo, silpnėja ir galų gale išnyksiantys. Įstatymų leidėjams ir eiliniams piliečiams teisė virsta grynai techniniu reguliavimu, kuriam dažniausiai trūksta aiškaus moralinio elemento [4, p. 66].

Dėl to modernioji, arba techniškoji, teisė turi būti nagrinėjama dviem aspektais: 1) per jos santykį su valdžia; 2) per santykį su visuomene. Teisės santykio su

valdžia nagrinėjimas atskleidžia moderniosios teisės pranašumą: teisę, kaip techninę taisyklę, galima pritaikyti bet kokiam reguliavimo tikslui įgyvendinti. Jos išlaisvinimas iš bet kokių bendruomeninių šaknų, kurias ji turėjo, laikoma jos, kaip tikslingo valdymo mechanizmo, išlaisvinimu. Taigi moderniosios teisės vyraujantis bruožas yra jos techninis pobūdis. Tokia modernioji teisė yra šiuolaikinės valstybės valdymo įrankis.

Moderniosios teisės pranašumą visuomenė suprantą kaip jos trūkumą: socialinių grupių, kurias teisė reguliuoja, sąmonėje teisės atsiskyrimas nuo moralės ir papročių galų gale nulemia jos faktinį nykimą daugelio piliečių sąmonėje, nes jie neturi reikiamos kompetencijos pažinti ir perimti technišką teisę. Taigi siekdami sukurti teisę, kaip veiksmingą ir nepriklausomą socialinės kontrolės bei socialinio vadovavimo priemonę, galų gale gauname priešingą rezultatą: techniškos teisės visuomenė nepažįsta ir dėl to ji nėra socialiai veiksminga. Kitaip tariant, didėjant instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimui, mažėja pozityviosios teisės socialinė reikšmė ir kartu didėja skirtingų socialinių grupių teisiųjų sistemų konkurencija – teisinio pluralizmo visuomenėje sklaidos – galimybės.

INSTRUMENTINIO POŽIŪRIO Į TEISĘ ABSOLIUTINIMO SOCIALINĖS PRIELAIDOS

Šiuolaikinė Vakarų vartotojiškos visuomenės socialinė raida tolsta nuo pilietinės visuomenės idealų ir šiame socialiniame kontekste klostosi labai pavojingos elito politinės galios koncentracijos ir instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo galimybės. Vartotojiška visuomenė nėra vientisa sistema (funkcionalizmas), nes joje nuolat reiškiasi priešingosiomis principais, bet ji nėra ir dualybės išraiška (marksizmas), nes priešingosiomis principais neturi vienintelės plotmės, kurios atžvilgiu visuomenė turėtų suskilti į du nesutaikomus poliūs. Priešingai, priešingosiomis principais išryškėja įvairiose plotmėse, nes vartotojiška visuomenė apibūdinama kaip sparčiai sudėtingėjančių socialinių ryšių sistema, kuri orientuoja žmones į tarpusavio santykių susvetimėjimą. Ypač skaudžiai išskyla žmogaus tapatumo, jo susitelkimo į saviraiškos veiksmingų priemonių paiešką ir tų paieškų padarinių politiniam gyvenimui problemas. Garsus kanadiečių filosofas Ch. Tayloras šias problemas įvardijo kaip šiuolaikinės visuomenės tris negalias: individualizmas, „instrumentinio proto“ prioritetas ir jų abiejų baimę keliantys padariniai politiniam gyvenimui [8, p. 25–34].

Vartotojiškos visuomenės dvasią išreiškia reliatyvizmas: visuomenė pabrėžia modernios mąstysenos lankstumą, toleranciją ir politinį korektiškumą, kurie laipsniškai įgauna iškreiptas formas [9, p. 16–20], nes tampa svarbia hedonistinio gyvenimo būdo sudėtinė dalimi. Modernioje visuomenėje pats tapatumas yra kintantis ir neaiškus. Niekas nežino, koks turėtų būti tikras valdovas, tėvas, išsilavinęs žmogus. Taigi gyvenimas modernioje visuomenėje – tai gyvenimas nuolat kintančių vaidmenų kaleidoskopo centre [10, p. 51–52].

Ši reliatyvumo pojūtį dar labiau sustiprina socialinis mobilumas – judėjimas iš vienu socialinių sluoksnių į kitus. Industrializacija ir informacijos sklaidos vartojimas visada skatina dinamiškumą socialinėje sistemoje. Daugybė žmonių – ir grupėmis, ir individualiai – ima keisti savo socialinę padėtį. Šis socialinis judėjimas susijęs su pirmuoju Ch. Tayloro susirūpinimo šaltiniu – individualizmu, kuris dažnai minimas kaip moderniosios visuomenės laimėjimas. Iš tiesų gyvename pasaulyje, kuriame žmonės turi teisę patys rinktis savo gyvenimo stilių, pagal sąžinę spręsti, kokius įsitikinimus remti, patys formuoti savo gyvenimą daugybe jų protėviams nežinomų būdų. Visas šias žmogaus teises gina Vakarų šalių teisės sistemos.

Anot Ch. Tayloro, „labai mažai kam tekyla noras šito laimėjimo atsisakyti. Daugelis mano, kad jis vis dar nevisiškai įtvirtintas, kad mūsų laisvę būti savimi vis dar pernelyg riboja ekonomikos sanklodos, šeimyninio gyvenimo modeliai ar tradicinės hierarchijos sampratos“ [8, p. 26]. Modernioji laisvė iškovota išsivaduojant iš senesniųjų moralinių horizontų. Žmonės buvo įpratę save suvokti kaip hierarchiškos tvarkos dalį. Modernioji laisvė skynėsi kelią diskredituodama nusistovėjusią tvarką, ir tai vėliau buvo pavadinta pasaulio „atkerėjimu“.

Su pasaulio tvarkos „atkerėjimu“ žmogus ne tik laimėjo, bet ir prarado kažką svarbaus, kas jo gyvenimui teikė daugiau prasmės ir saugumo. Į pirmąją vietą iškilo egoistinės vertybės ir sureliatyvėjo socialinės vertybės. Jeigu nusistovėjusi socialinė tvarka ima riboti atskirų individų galimybes patenkinti individualius poreikius, ją stengiamasi apeiti šalia jos sukuriant dalinę, „patogią tvarką“. Toku būdu socialinis reguliavimas gali būti sureliatyvintas iki tokio laipsnio, kai socialinė tvarka, kuri turėtų būti visuomenės socialinės integracijos pagrindas, virsta regimybė ir visuomenę veikia dezintegracinė kryptimi. Šios socialinės situacijos susiklostymas ir tolesnė jos raidos tendencija turėtų mums kelti ypač daug nerimo, nes šiuolaikinės Vakarų visuomenės pasiekė bifurkacinę būklę, kurioje mažareikšmiai poveikiai dažniausiai sukelia visiškai nuspėjamus didelio masto pokyčius [5, p. 5–9]. Taigi pirmoji visuomenės negalia – gyvenimo prasmės praradimas, moralinių horizontų išnykimas – yra pirmoji visuomenės socialinės dezintegracijos ir instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo prielaida.

Pasaulio atkerėjimas susijęs su kitu labai reikšmingu moderniosios visuomenės reiškiniu – „instrumentiniu protu“, kuris yra antrasis susirūpinimo šaltinis. „Instrumentiniu protu“ vadinamas tokios rūšies racionalumas, kurį pasitelkiame numatydami ekonomiškiausias priemones tikslams pasiekti. Jo sėkmės kriterijai yra maksimalus efektyvumas, geriausias išlaidų ir pelno santykis.

Iš moralinių horizontų „išvaduota“ visuomenė ima savaip pertvarkyti desakralizuotą socialinę organizaciją. Jos sandara ir veiklos būdai tampa pasirinkimo objektu. Juos galima naujai suprojektuoti, atsižvelgiant į jų poreikį tariamai individų laimei ir gerovei. Instrumentinio proto kriterijų taikymas laipsniškai užvaldė mūsų gyve-

nimą. Jo nepriklausomumas, autentiškumas jau susietas su našumo maksimalizavimo reikalavimais. Negalima teigti, kad žmonės nejaucia šios išryškėjusios priklausomybės nuo instrumentinio proto. Žmonės jaučia ir supranta, kad jų gyvenimas, visuomenės socialinė organizacija neturėtų būti grindžiama rinkos vertybėmis, bet taip daroma, nes pati visuomenė socialinį solidarumą „iškeitė“ į konkurenciją už socialinės moralės ribų. Šis atsiskyrimas „darosi vis svarbesnis, teigia D. Belas, – ypač rinkai tapus visų ekonominių ir net socialinių santykių arbitru <...>, net moralinio pobūdžio reikalavimų atžvilgiu“ [11, p. 393–394]. Jam pritaria garsus JAV filantropas G. Sorošas: „rinkos vertybės išsiskverbia į tas visuomenės sritis, kur joms nedera būti“ [12, p. 63].

Taigi antroji prielaida, kurios pagrindu formuojasi suabsoliutintas instrumentinis požiūris į teisę, yra visuomenės negalia, susijusi su pelno ir nuostolių apskaitos pavertimu absoliučią valdžią turinčiu socialinių santykių reguliavimo kriterijumi. „Kai pelno siekimo principas tampa vieninteliu įstatymu, o rinka yra „išlaisvinta“ nuo visų socialinių ir valstybinių pančių, tuomet nematoma ranka tampa likimu, nuo kurios niekas negali pabėgti. Absoliučią valdžią turinčios pelno ir nuostolių apskaitos nelaimė yra tai, kad ji, kaip ir absoliuti burokratija, beveik nepripažįsta jokio aukštesnio humanizmo, suteikiančio prasmę bendrabūviui visuomenėje ir galinčio apriboti beatodairišką pelno siekimą bei nehumanišką elgesį su kitais. Tačiau tokie imperatyvai kaip bendra valia ar žmonių teisės neįmanomi be visuomenės, kuri savo egzistavimą grindžia sąmoningais, laisvai apsisprendžiančiais gyventi kartu individais, o ne pavienių asmenų egoizmu“ [13, p. 37].

Tolesnis instrumentinio proto susiliejimas su ta atstovaujamos valdžios forma, kuri dabar vyrauja Vakarų pasaulyje, iš tikrųjų pavojinga, nes savyje slepia vidinę tendenciją mus tolinti nuo pilietinės visuomenės idealų, kuriems valdžia turėtų tarnauti. Pati valdžia laipsniškai vis labiau verčia visuomenę ir individus teikti instrumentiniam protui tokią reikšmę, kokios niekada neteiktume rimtai susimąstydami apie moralę. Būtent XX a. antroje pusėje Vakarų šalys ėmė pabrėžti visų nuo moralinių vertybių atsietų socialinio reguliavimo mechanizmų, pavyzdžiui, rinkos, įskaitant ir teisę, instrumentinį, techninį pobūdį. Po šiuo pagrindu valdžios institucijos „paslepia“ savo interesus ir klaidas ir atsikrato moralinės atsakomybės. Visuomenė jau įpratinta visas individų problemas aiškinti jų pačių nesugebėjimu prisitaikyti prie kintančios socialinės tikrovės. Kitaip tariant, vartotojiškoje visuomenėje įsitvirtina tendencija siaurinti viešų interesų sritį ir pabrėžti tik individus bei jų privačius interesus. Šia pavojinga kryptimi ir Lietuvoje plėtojama administracinė teisė. Pavyzdžiui, administracinio požiūriu, juridinio asmens interesai tapo svarbesni nei bendruomenės viešieji interesai.

Dėl instrumentinio mąstymo absoliutinimo industrinės technologinės visuomenės institucijos ir struktūros griežtai riboja mūsų pasirinkimus: rinkitės tik tai, kas garantuoja institucijai pelną. Pelnas tapo ne tik individualaus gyvenimo laimės „garantu“, bet ir socialinio gyvenimo prasme. Visiškai pagrįstai galima teigti, kad

instrumentinio proto sureikšminimas visuomenės mastu tapo nauja destruktivia pasaulėžiūra. Jos moto – vartokite, ką sugebate, ir netrukdykite kitiems, jei nesugebate. Teisės yra svarbiau už pareigas, nes pareigos trukdo hedonistinio gyvenimo būdai. Kitaip tariant, individualizmo ir instrumentinio proto suaugimo galimi padariniai politiniam gyvenimui susiję su trečiąja visuomenės negalia – su žmogiškosios laisvės praradimo baime. Be vertybinio pagrindo funkcionuojantis valstybės valdymo aparatas laipsniškai tampa nauja politine grėsme vartotojiškos visuomenės socialiniam integralumui.

INSTRUMENTINIO POŽIŪRIO Į TEISĘ ABSOLIUTINIMO RAIDOS BARJERAI

Instrumentinio požiūrio į teisę pradmenys reiškiasi visose politiškai organizuotose Vakarų visuomenėse. Prielaidos sąmoningai kurti ir įgyvendinti pozityviąją teisę – įstatymus, kaip priemonę naujai susiklostančiuose socialiniams santykiams reguliuoti, atsiranda pereinant iš bendruomeninio gyvenimo prie visuomenės gyvenimo politinės organizacijos formos ir įsitvirtina visuomenės politiniame gyvenime. Pozityviosios teisės kūrimu ir taikymu siekiama paveikti socialinę raidą: dėl jų poveikio atsiranda naujos socialinių santykių sistemos, greitėja apskritai pati socialinė raida ir kartu teisė riboja galimus socialinės diferenciacijos procesų neįgiamus padarinius. Šis ribojimas, kaip ir apskritai įstatymų kūrimas bei taikymas, nėra vienareikšmis procesas, nes susijęs su teisės socialiniu vaidmeniu, kuris formuojasi socialinių vertybių – kriterijų pagrindu. Neatsitiktinai teisės socialinio vertybiškumo kriterijų nustatymas yra viena seniausių Vakarų civilizacijoje žinomų problemų. Tai – teisingumo ir socialinės tvarkos santykio problema, kurią siekta spręsti moralinio vertinimo pagrindu [14, p. 11]. Teisingumas suprantamas kaip pamatinis visuomeninio gyvenimo principas, nurodantis tam tikras dorovines, teises, ekonomines, politines žmonių elgesio ribas ir galimybes [15, p. 33].

Akivaizdu, kad skirtingo išsivystymo lygio visuomenėse teisės socialinis vaidmuo yra skirtingas, todėl jo kokybinė analizė reikalauja nagrinėti visuomenės tipus. Toki nagrinėjimą komplikuoja pačios visuomenės, kaip sistemos, sudėtingumas. Pripažįstama, kad neįmanoma sukurti universalios visuomenių tipologijos klasifikacijos, nes visuomenė yra per daug sudėtinga sistema. Dažniausiai išskiriami dvejopi visuomenių skirtumai: akivaizdūs (kalba, kultūra, geografinė padėtis, politinis režimas, gyvenimo kokybės lygis) ir labiau latentinio pobūdžio (stabilumo lygis, socialinės integracijos laipsnis, asmenybės saviraiškos galimybės). Šiuo pagrindu labiausiai išnagrinėtos dviejų tipų visuomenės – tradicinė ir industrinė (šiuolaikinė). Nuo XX a. septinto dešimtmečio pradėta išskirti dar ir poindustrinę visuomenę arba vadinamąjį postmoderną.

1970–1995 m. laikotarpiu JAV sociologo R. Ingharto vadovaujama tyrėjų grupė atliko 43 pasaulio šalių gyventojų, sudarančių 70 proc. Žemės gyventojų, vertybinių orientacijų tyrimą. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad kiekvieną visuomenės tipą atitinka skirtingos vertybės.

Tradicinės visuomenės niekino socialinį mobilumą ir individualų ekonominį kaupimą kaip negarbingus reiškinius, o industrinės visuomenės, ypač jų raidos pradžioje, suteikė ekonominiams siekiams teigiamą esmę, nes nuosavybės kaupimo laisvė aiškinta kaip laimės siekimas. Vėliau, visuomenės ekonominės gerovės augimo sąlygomis, daugeliui žmonių maisto nepriteklus pamažu virto beveik nereikšminga vertybe. Nors ekonominis saugumas dar pageidautinas, tai jau nėra laimės sinonimas. Išsivysčiusių industrinių visuomenių gyventojai vis labiau rūpinasi gyvenimo kokybės klausimais, kartais pirmenybę teikdami gamtos apsaugai, o ne ekonomikos augimui. Taigi ekonominių laimėjimų pabrėžimas, smarkiai augęs kartu su modernizavimo procesu, vėliau išsilygina kartu su postmodernizacijos pradžia. Visuomenėse, kuriose yra daugiausia postmaterialistų, augimo tempai mažesni nei tose visuomenėse, kuriose vyravo materialistai. Kartu ši tendencija atskleidžia augančius subjektyvios gerovės lygius. Kitaip tariant, pereinant į postmoderną išryškėja nauja tendencija: visuomenėje silpnėja ekonominio augimo ir jo galimybę kuriančios mokslinės techninės raidos pabrėžimas, bet stiprėja maksimalios subjektyvios gerovės siekimas jau pasiekto visuomenės gyvenimo kokybės lygio pagrindu [16, p. 16]. Taigi postmoderni visuomenė pabrėžia subjektyvaus vartojimo galimybių plėtrą.

R. Ingelharto grupės tyrimo apibendrintų rezultatų analizė leidžia išskirti atitinkamam visuomenės tipui būdingas vertybines orientacijas ir jas nagrinėti kaip teisės socialinės reikšmės formavimosi galimybes. Šio pobūdžio analizė atskleidė, kad:

1. Tradicijos ir sociokultūrinis reguliavimas yra tradicinei visuomenei būdingos vertybės. Jų analizė teisės socialinės reikšmės formavimosi požiūriu leidžia išskirti normatyvinį pliuralizmą, kaip teisės formavimosi pagrindą, politiškai organizuotoje visuomenėje, o teisinį paprotį – kaip pagrindinę teisės formą.

2. Ankstyvajame industrinės visuomenės raidos procese vyrauja ekonominis kaupimas, kuris įmanomas gerbiant sutartis ir šiuo pagrindu plečiant individualias galimybes. Kad nevyktų karas visų prieš visus, turi susiklostyti teisėtumo apsaugos garantai. Kai valstybė silpna, bet dar stipriai veikia socialinis reguliavimas, teisėtumo apsaugos garantais išlieka ne tik ankstesni galios šaltiniai – vietinės valdžios, bet ir kyla nauji – bažnyčia ir miestai. Šiame procese neišvengiamai susiklosto teisinis pliuralizmas, kuris valstybės stiprėjimo procese vėliau praranda turėtą socialinį vaidmenį.

3. Postmodernioje visuomenėje stiprėja maksimalios subjektyvios gerovės siekimas jau pasiektos visuomenės socialinio gyvenimo kokybės pagrindu. Tai įmanoma, kai valdžios galias ir socialinio teisingumo politiką riboja žmogaus teisės ir laisvės.

Taigi skirtingų visuomenės tipų vertybinių orientacijų ir teisės socialinė reikšmės formavimosi galimybių ryšio analizė atskleidžia, kad skirtingais visuomenės socialinės raidos etapais galimybes suabsoliutinti instrumentinį požiūrį į teisę visuomenė riboja paprotinės teisės ir normatyvinio pliuralizmo, teisinio pliuralizmo ir

žmogaus teisių pagrindu. Šią išvadą pagrįsime Vakarų civilizacijos raidos glausta analize.

a) Paprotinė teisė ir normatyvinis pliuralizmas – instrumentinio požiūrio į teisę išvirtinimo barjeras

Paprotinės teisės ir įstatymų santykio raidos Senovės Graikijoje analizė atskleidžia, kad iš paprotinių normų Drakontas (VII a. pr. Kr.), o vėliau Solonas (VI a. pr. Kr.) sukūrė įstatymus ir tvirtas teisės normas, kurios buvo nerašytinės (paprotinės) teisės būtiną papildymą. Būtų klaidinga sąvoką „nomos“ versti žodžiu „įstatymas“, nes tai buvo veikiau paskelbtieji pagrindiniai teisėtvarkos principai. Juos buvo būtina užfiksuoti, nes sparčiai plėtojosi ekonomika, visuomenė (socialiniai ryšiai) ir politika. „Nomos“ – tai ne kodifikacija šiuolaikine prasme. Remiantis paveldėta, esama, natūraliai susiformavusia teise, jie turėjo paaiškinti tai, kas buvo neaišku apimant ir būtinas naujienas [17, p. 432]. Taigi galima teigti, kad šiuo laikotarpiu Senovės Graikijos paprotinė teisė buvo pagrindinė teisės esmės – teisingumo išraiškos – forma.

Kita vertus, „nomos“, kaip visos tautos valios išraiškos sąvoka, paskatino kritinio mąstymo visuomenėje formavimosi procesą, kuris atvedė prie tikrovės sampratos, jog pasaulyje nėra nieko absoliutaus, kad absoliutūs dėsniai turi būti neigiami. „Nomos“ sąvoka davė protui galimybę prieiti išvadą, kad žmogus gali būti pagerintas ugdymu tobulinant jo charakterį ir įpročius, o ugdymui gali turėti ir turi įtakos ir visuomenė, ir valstybė. Graikų filosofai kone paradigmškai suformulavo pozityviosios teisės pranašumo prieš nepozityviają teisę klausimą ir į jį atsakė. Hesiodas, o po jo ir septyni senovės graikų išminčiai atkakliai pabrėžė teisingų įstatymų pamatinę reikšmę poliaus gyvenimui, o sofistai tradicinių moralinių vertybių kritikos pagrindu nutiesė kelią protu paremtos etikos kūrimui. Šiame kelyje jaunesnieji sofistai buvo už išskirtinį pozityviosios teisės galiojimą, kuri faktiškai buvo nesuderinamas su prigimtinė teise. Pavyzdžiui, Trasimachas Halkedonietis teigė, kad stipriojo nauda yra praktinės politikos ir viešpatavimo realus principas. Pasak jo, teisingumas yra tai, kas naudinga stipriausiajam [18, p. 47]. Nors vėliau Platonas, o dar labiau Aristotelis teisingumą vertino kaip pozityviosios teisės mato problemą [17, p. 433–434], nes polis sukurtas jo piliečiams nevaržomai reikšti ir ugdyti savo talentus (Politika, VII, 1328a), iš tikrųjų pozityvioji teisė, pasak Trasimacho, buvo galingųjų įrankis silpniesiems engti [19, p. 35].

Būtina pabrėžti, kad Antikoje ir vėliau ankstyvųjų viduramžių Vakarų Europoje vykusio perėjimo iš bendruomeninio gyvenimo prie visuomenės gyvenimo politinės organizacijos formos analizė atskleidžia:

1. Pradiniame perėjimo proceso etape viešpatauja moralinės prigimties paprotinės teisės normos, nes etika, moralė arba dorovė iš pradžių egzistuoja kaip bendruomenės bendras įprotis, kaip tradicija, paprotys ir įstatymas. Tik vėliau tų žodžių reikšmė įgyja subjektyvų ir individualų asmeninės moralinės nuostatos bei charakterio aspektą [20, p. 17]. Pozityvistinės teisės aktų leidyba suprantama kaip paprotinės teisės papildymas.

2. Tradicinių moralinių vertybių kritika atlieka dvejopą vaidmenį: a) pozityvų vaidmenį, nes parengia socialinių mąstymą leisti įstatymus, reikalingus įteisinti su miesto bendruomenės gyvenimu susijusius arba jau įvykusius socialinius pokyčius, pavyzdžiui, prekyba ir darbo pasidalijimas, b) negatyvų vaidmenį, nes suaktualina protu kuriamos etikos ir organizuotos tvarkos vaidmenį tiek, kad valdančios socialinės grupės įsisąmonina dvigubos moralės politikoje teikiamą naudą.

3. Protu kuriamos etikos ir socialinės tvarkos vaidmens bei šiuo pagrindu ir instrumentinio požiūrio į teisę augimą riboja normatyvinis pliuralizmas. Normatyvinį pliuralizmą suponuoja bendruomenių gyvenimo būdo skirtumai, kurie didėja socialinės diferenciacijos procese. Tradicinės socialinės moralės permainos vyksta labai lėtai. Reikšmingų moralinių normų skirtumų turinčių bendruomenių konkurencijoje neišvengiamai turi kurtis pakantumo erdvė. Tik joje įmanomas valstybės ekonominės ir politinės galios augimas. Šioje erdvėje pozityviosios teisės normos konkuruoja su paprotinės teisės ir socialinėmis neteisėtomis normomis. Kitaip tariant, normatyvinis pliuralizmas buvo politiškai besiorganizuojančių visuomenių ekonominio, politinio ir teisinio augimo bei vystymosi šaltinis, kuris ribojo suabsoliutinto instrumentinio požiūrio į teisę įsivyravimą.

b) Teisinis pliuralizmas – instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo barjeras

Tolesnė visuomenės ekonomikos, politikos ir teisės ryšių raidos analizė atskleidžia, kad valdančiųjų socialinių grupių galios augimo ir vykstančių socialinių pokyčių samplaikoje išsivertina pozityvioji teisė – įstatymai kaip valstybės arba mažesnės socialinio darinio valdymo instrumentas. Pozityviosios teisės socialinis vaidmuo Vakarų civilizacijos raidoje didėja kaip reakcija į didėjančią socialinės struktūros sudėtingumą. Iki XI a. viduramžių Vakarų Europoje, išskyrus Romos imperiją, nebuvo ryškaus teisės normų bei procedūrų ir religinių, moralinių, ekonominių, politinių ar kitokių normų bei praktikos skirtumo [21, p. 25].

Romos katalikų bažnyčios, kaip bendruomenės, atsisiskyrimas nuo valstybės nulėmė teisinio pliuralizmo susiformavimą Vakarų Europoje. Skirtingų jurisdikcijų ir skirtingų teisės sistemų sambūvis ir konkurencija toje pačioje bendruomenėje nulemia teisės viršenybės būtinumą ir galimumą. Kai skirtingi teisės subjektai neturi prievartinės galios monopolijos, teisės viršenybė gali įsivyrėti tik visuotinai pripažįstamu teisės vertingumo kriterijaus pagrindu. Toks kriterijus buvo prigimtinės teisės teorija, kuri ribojo instrumentinio požiūrio į teisę sklaidą. Bet kokia veikiančioji teisė turi atitikti prigimtine teisę, nes kitaip ji stokatų teisinės galios ir jos būtų galima nepaisyti. Svarbu įsisąmoninti, kad šios teorijos visuotini pripažinimą lėmė keletas tarpusavyje susijusių pagrindų: krikščioniškoji teologija ir Aristotelio filosofija, bažnytinės ir pasaulietinės valdžios kovos istorija, pliuralistinė politika [21, p. 29]. Taigi prigimtinės teisės teorijos pripažinimą lėmė ne tik galios pusiausvyros, bet ir bendruomeniškų vertybių įsisąmoninimas, jų religinis puoselėjimas ir skleidimas.

c) Žmogaus teisės – būtinai, bet nepakankamas instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo barjeras

Patirti Antrojo pasaulinio karo žiaurumai, žmogaus orumo išniekinimai ir gyvybės vertingumo paniekimai tapo svarbiu Vakarų visuomenių akstinu 1948 metais priimti Visuotinę Žmogaus Teisių Deklaraciją. Su žmogaus teisių apsauga buvo ir yra siekiama sukurti Vakarų teisinės sistemos vertybinį pagrindą, kuris ribotų instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo galimybes. Ar šio barjero užtenka? Tam reikia įvertinti dviejų labai svarbių socialinių reiškinių – socialinio kapitalo mažėjimo vartotojiškoje visuomenėje ir nenutrūkstamų socialinių pokyčių – poveikį visuomenei ir teisei.

Socialinis kapitalas – tai neformalios vertybės ir normos, kurių laikymosi pagrindu įmanoma bendradarbiauti socialinėje grupėje. Reikia pripažinti, kad ir išsivysčiusių visuomenių socialinis kapitalas mažėja [6, p. 339–357], nes savo subjektyvumo raiškos formų ieškančios ir jomis pasitenkinantys individai vengia dalyvauti tose viešojo gyvenimo srityse, kuriose reikia prisiimti moralinę atsakomybę. Netgi priešingai, siekiama apskritai paneigti bet kokios socialinės moralinės atsakomybės reikalingumą. Individų demonstruojamas socialinis aktyvumas susiejamas tik su jų pačių socialinio įvaizdžio kūrimo galimybėmis, bet ne su visuomenės raidai svarbia socialine veikla. Laipsniškai nyksta socialinis bendrumas ir solidarumas. Solidarumas – tai visuomenės narių bendramintiškumas, vieningumas, interesų bendrumas, bendra atsakomybė. Anot E. Diurkheimo, socialinis solidarumas, kaip individualių sąmonių sąveika, yra svarbiausia visuomenė ir jos vertybes jungianti grandis. Taigi palengva mažėjant socialiniam kapitalui, tolstama nuo pilietinės visuomenės modelio ir silpnėja valstybės institucijų veiklos socialinė kontrolė.

Jeigu valstybėje sukurtos labai plačios žmogaus socialinės raidos galimybės ir realiai veikia žmogaus teisių apsauga bei tarnauti visuomenei į valdžios struktūras ateina individai, užaugę pagarbos žmogaus teisėms kultūros sąlygomis, anksčiau arba vėliau pradeda minkėti pačios visuomenės dėmesys žmogaus teisių apsaugai bei apskritai valstybės politiniam gyvenimui. Juo domimasi tik tiek, kiek tai susiję su individų savirealizacijos interesų tenkinimo galimybių plėtimu ar ribojimu. Siekdami subjektyvios gerovės, daugiausia dėmesio individai teikia savirealizacijos galimybių plėtimui ir vartojimui. Šiomis sąlygomis susiformavusio hedonistinio gyvenimo būdo raiškoms pateisinti individai pasitelkia suabsoliutintas žmogaus teises, lyg jos būtų visiškai atsietos nuo atitinkamų žmogaus pareigų. Taigi žmogaus teisės paverčiamos bedvasiais individų savirealizacijos gynimo instrumentais.

Socialinis pokytis – tai bet koks nustatytų elgesio visuomenėje būdų nepasikartojantis pasikeitimas (L. Friedmanas ir J. Ladinskis, 1967); socialinė kaita apima skirtingus lygius arba tvarkas (J. Grosmanas ir M. Grosmanas, 1971). L. Friedmanas ir J. Ladinskis pabrėžia socialinės kaitos „nepasikartojamumo“ požymį, nes juo pripažįstama, kad daugumai visuomenių būdingi įvairūs pokyčiai. Socialinė kaita įvyksta tik tada, kai pa-

sikeičia socialinė struktūra – socialinių santykių modeliai, nustatytos socialinės normos ir socialiniai vaidmenys. Bendrasis ekonominės gerovės apimties visuomenėje padidėjimas arba sumažėjimas nelaikomi socialine kaita [4, p. 67–68].

XX a. teisininkų darbuose, kaip reakcija į socialinę kaitą, išsivyravo požiūris, kad teisės veikimo pagrindu galima formuoti visuomenę. Ši teisės gebėjimą kai kurie autoriai, pavyzdžiui, R. Paundas (1917), D. J. Danelskis (1974), A. Alotas (1980), pagrįstai linkę matyti griežtai apribotą. Neatsitiktinai D. J. Danelskis ragina socialinių ir teisinių mokslų atstovus nagrinėti teisės veikimo etines ribas. Baigdamas studiją apie „teisės ribas“, A. Alotas teigia, „kad įstatymai yra dažnai neefektyvūs, pasmerkti pajuokai beveik nuo gimimo, pasmerkti dėl per didelių įstatymų leidėjų ambicijų ir būtinų reikalavimų efektyviam įstatymui nesilaikymo, kaip pavyzdžiui, adekvačios išankstinės apžvalgos, aptarimo ir taikymo mechanizmo“ [4, p. 72]. Taigi žmogaus teisių apsauga vartotojiškoje visuomenėje nėra ta vertybinė sąlyga, kuri apribotų socialines galimybes įstatymus paversti bedvase technine taisykle, suabsoliutinto instrumentinio požiūrio į teisę išraiška.

IŠVADOS

1. Instrumentinis požiūris į teisę – tai šiuolaikinės vartotojiškos visuomenės teisės samprata, kuri pabrėžia nuo socialinės moralės atskirtos teisės, kaip priemonės, kūrimą: 1) pozityvinės teisės lygmeniu įteisinti ir įgyvendinti valstybės valią; 2) subjektinės teisės lygiu patenkinti individualius poreikius, grindžiamus optimalaus išlaidų ir pelno santykio veiksmingumu.

Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas Vakarų visuomenėse išsivyravo nuo XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje, kai reikėjo neutralizuoti prasidėjusio ekonominio augimo stabilizavimosi ir perėjimo į sąstingį sukeltas socialines problemas žmogaus teisių realaus įgyvendinimo sąlygomis. Valstybės ekonominei galiai skatinti ir visuomenės socialinio gyvenimo kokybei apsaugoti valstybės institucijos rėmėsi teisės techninėmis galimybėmis ir šiuo pagrindu suabsoliutino instrumentinį požiūrį į teisę.

2. Instrumentinio požiūrio į teisę sureikšminimui Vakarų visuomenėse tiesioginės įtakos turėjo dviejų globalių reiškinių – nuo XX a. šeštojo dešimtmečio vidurio išsivysčiusiose Vakarų visuomenėse prasidėjusio perėjimo iš pramoninės eros į informacinę epochą ir dešimtmečiu vėliau prasidėjusio 50–60 metų trukmės Kondratjevo ciklo – persiklojimas.

3. Modernioji (techniškoji) teisė turi būti nagrinėjama dviem aspektais: 1) per jos santykį su valdžia; 2) per santykį su visuomene. Teisės santykio su valdžia nagrinėjimas atskleidžia moderniosios teisės pranašumą: iš bendruomeninių šaknų išlaisvintą teisę, kaip techninę taisyklę, galima pritaikyti bet kokiam reguliavimo tikslui įgyvendinti. Modernioji teisė yra šiuolaikinės valstybės valdymo įrankis.

Moderniosios teisės pranašumą visuomenė suprantama kaip jos trūkumą: socialinių grupių, kurias teisė regu-

luoja, sąmonėje teisės atsiskyrimas nuo moralės ir papročių galų gale nulėmė jos faktinį nykimą daugelio piliečių sąmonėje, nes jie neturi reikiamos kompetencijos pažinti ir perimti techninio pobūdžio teisę. Valstybė, siekdama sukurti teisę, kaip veiksmingą ir nepriklausomą socialinės kontrolės bei socialinio vadovavimo priemonę, galų gale gauna priešingą rezultatą: techninio pobūdžio teisės visuomenė nepažįsta ir dėl to ji nėra socialiai veiksminga.

4. Šiuolaikinės visuomenės trys negalios – individualizmas, „instrumentinio proto“ prioritetas ir jų abiejų baimę keliantys padariniai politiniam gyvenimui – yra instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo socialinės prielaidos. Susiklosto abipusis jų ir instrumentinio požiūrio į teisę ryšys: visuomenės negalios yra instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo socialinis kontekstas, kuris instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo procese virsta vartotojiškosios visuomenės bruožais.

5. Skirtingų visuomenės tipų vertybinių orientacijų ir teisės socialinė reikšmės formavimosi galimybių ryšio analizė atskleidžia, kad skirtingais visuomenės socialinės raidos etapais galimybes suabsoliutinti instrumentinį požiūrį į teisę visuomenė riboja paprotinės teisės ir normatyvinio pliuralizmo, teisinio pliuralizmo ir žmogaus teisių pagrindu.

6. Su žmogaus teisių apsauga buvo ir yra siekiama sukurti tinkamą Vakarų teisinės sistemos vertybinių pagrindą, kuris ribotų instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo galimybes. Šis teisinis mąstymas neįvertina naujai susiklosčiusių dviejų labai svarbių reiškinių: 1) socialinio kapitalo mažėjimo vartotojiškoje visuomenėje ir 2) nenutrūkstamų socialinių pokyčių poveikio visuomenei ir teisei. Šių reiškinių susiformavimo ir jų apimties plitimo analizė atskleidė, kad žmogaus teisių apsauga vartotojiškoje visuomenėje neapriboja socialinių galimybių įstatymus paversti bedvase technine taisykle ir jų pagrindu suabsoliutinti instrumentinį požiūrį į teisę.

LITERATŪRA

1. Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vadovėlis. – Vilnius: MRU, 2004.
2. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. – Vilnius: Litimo, 2000.
3. Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2000.
4. Cotterrell R. Teisės sociologija. Įvadas. – Kaunas: Dangerta, 1997.
5. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. – Москва: Логос, 2004.
6. Фукуяма Фр. Великий разрыв. – Москва: Издательство АСТ, 2003.
7. Parsons W. Viešoji politika. – Vilnius: Eugrimas, 2001.
8. Taylor Ch. Autentiškumo etika. – Vilnius: Aidai, 1996.
9. Drukteinis G. Politinio korektiškumo vingrybės // Verslo klasė. 2005. Nr. 8(39).
10. Berger P. Sociologija. Humanistinis požiūris. – Kaunas: UAB „Littera“, 1995.
11. Bell D. Kapitalizmo kultūriniai prieštaravimai. – Vilnius: Alma littera, 2003.
12. Soros G. Pasaulinio kapitalizmo krizė. – Vilnius: Tyto Alba, 1999.

13. **Kurnitzky H.** Necivilizuota civilizacija. – Vilnius: Dia-
logo kultūros institutas, 2004.
14. **Šlapkauskas V.** Socialinės tvarkos raidos globalizacijos
sąlygomis mentaliteto istorija. // Jurisprudencija: mokslo darbai.
2005. T. 70(62). P. 5–14.
15. **Vaublys L.** Antikinio teisingumo samprata ir jos įtaka
Vakarų teisės tradicijai. – Vilnius: MRU Leidybos cent-
ras, 2005.
16. **Инглхарт Р.** Постмодерн Меняющиеся ценности и
изменяющиеся общества // ПОЛИС. 1997. Но. 4.
17. **Europa** mentaliteto istorija. Sudarytojas Peter Dinzlba-
cher. – Vilnius: Aidai, 1998.
18. **История** политических и правовых учений. – Москва:
ИНФРА/М, 1996.
19. **Kunzmann P., Burkard Fr. P., Wiedmann Fr.** Filosofi-
jos atlasas. – Vilnius: Alma littera, 1998.
20. **Anzenbacher A.** Etikos įvadas. – Vilnius: Aidai, 1995.
21. **Berman H. J.** Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradici-
jos formavimasis. – Vilnius: Pradai, 1999.

A CRITIQUE OF THE OVEREMPHASIZED INSTRUMENTAL APPROACH TO LAW

Assoc. Prof. Dr. Vytautas Šlapkauskas
Mykolas Romeris University

S u m m a r y

Positivist law should have a coherently dualistic nature: one oriented towards values and the other towards norms.

However, in cases of the social deterioration of values, legislators can turn the law into an artificial mechanism of the production of social order, thus putting emphasis on the instrumental approach to law. The present article questions the unlimited authority of the instrumental approach to law and analyzes the social premises and consequences of its prevalence in consumer society and the limits of its development. The article aims to show the dangers the unlimited authority of the instrumental approach to law may entail for the values that law postulates in the first place.

The increased emphasis on the instrumental approach to law in Western societies has been directly influenced by the stabilizing of the economic growth of the state and the transition to a rising stagnation. In order to ensure the quality of social life, the state resorted to the possibilities granted by instrumental law and consequently overemphasized its role in society.

The three major malaises of contemporary society – individualism, the instrumental priority of reason and the consequences the two bring to political life – have been the main sources of today's increased emphasis on the instrumental approach to law.

Societies have always controlled the unrestricted endorsement of the instrumental approach to law. Common law and normative pluralism, statutory pluralism and human rights operate as today's restrictive means against the unconditional use of the instrumental approach to law.

Keywords: instrumental approach, consumer society, common law, normative pluralism, statutory pluralism, human rights, social order.